

УДК 342(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.01>

Мудрисівська Л.М.

*кандидат філософських наук, кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Чукаєва В.О.

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОВАВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Вступ. Основна функція права – регулювання суспільних відносин, для забезпечення розвитку суспільства у різних соціально-економічних, політичних, гуманітарних напрямках. Якщо право не виконує цю функцію, то де факто ми бачимо, що право є декларативним і це стає основною причиною наявності кризових явищ у суспільстві, державі, публічній владі. Для запобігання такого явища, державна влада, яка є монополістом формування права завжди знаходиться у постійній функції правотворчості – утворюючи нові норми або доповнюють їх, змінюють, кодифікують. Основна мета цього процесу забезпечити реальність права. Саме на сьогодні в Україні є актуальна проблема забезпечення реальності права у суспільстві. Для її негайного вирішення у країні проводиться глибока конституційна реформа, яка повинна забезпечити ефективність дії публічної влади.

Саме механізм реалізації конституційного права, як комплекс засобів, який забезпечує втілення конституційних норм у життя є суттєвим, необхідним елементом у забезпеченні реальності права у суспільстві. Він включає різноманітні елементи, такі як правові акти, діяльність органів державної влади, судові рішення, а також дії громадян. Саме ефектив-

ність механізму реалізації права забезпечує найважливіший принцип існування держави – забезпечення системи конституційних прав і свобод людини і громадянина. Дослідження цих механізмів правового регулювання важливе для розуміння ефективності конституційного регулювання.

На сучасному етапі у науковій літературі юриспруденції таких авторів, як А.О. Селіванова, В. Шатіло, В.О.Карпівкова зазначають необхідність забезпечення дійового механізму реалізації права, його важливі елементи самого поняття даної категорії з різних точок зору [1; 2; 3]. Треба зазначити, що визначення, розуміння цього правового явища і досі залишаються неоднозначними та спірними. На наш погляд, механізм правового регулювання – це єдина система правових засобів, способів та форм, що використовуються для ефективного регулювання суспільних відносин і ключовим засобом тут є юридична відповідальність. Безумовно, «механізм реалізації права» включає в себе різні інструменти, такі як правові норми, юридичні факти, акти застосування права та інші, які взаємодіють між собою для досягнення певних цілей. Цей механізм є важливим елементом правової системи, забезпечуючи порядок і стабіль-

ність у суспільстві. Правова система України при цьому, знаходиться на етапі тільки її формування, тому що відбувається період соціально-економічного переходу типу державності – з соціалістичного до капіталістичного [4]. Таким чином, механізм реалізації права знаходиться у правовій системі пост-соціалістичного типу, що визначає ряд особливостей існування та формування різних правових явищ внутрішнього змісту цієї категорії. Так, наприклад: при переході від однієї формації до іншої відбувається системна зміна суспільних інституцій та відносин – економічних, політичних, соціальних, правових, психологічних, моральних, релігійних, ідеологічних; формуються нові глобалістичні методи проведення соціальних та політичних змін у рамках заперечення колишнього історичного досвіду, традицій та ідеалів; відбувається розрив послідовного історичного руху, простежується забуття призначення законів як необхідний метод забезпечення стабільності у суспільстві, а не як головний метод зруйнування старого механізму правового регулювання, що породжує неконструктивне зіткнення різних поколінь суб'єктів права і їх правосвідомості; формування нестабільних моделей соціального процесу побудови держави і права; також існує різке падіння рівня життя значної частини населення, руйнуванням раніше сформованої системи соціального захисту, послабленням таких життєво важливих функцій держави, як соціальне та економічне регулювання суспільних відносин; перманентна дія зміни конституційно-правових відносин для побудування оптимальної системи публічної влади, тобто відбувається прагнення створити єдину систему права на основі конституційного права [5].

Таким чином, практика правового регулювання забезпечення законності стикається з проблемами, пов'язаними з дотриманням верховенства права, особливо у сфері конституційного реформування державного управління, яке знаходиться також у необхідності виконання норм міжнародного права,

які є основними стандартами у формуванні змісту правового статусу суб'єктів управлінської діяльності. Саме на сучасному етапі при імплементації стандартів європейського права ефективність правового механізму залежить від узгодженості національного та міжнародного законодавства при реалізації принципів верховенства права на практиці.

Реалізація верховенства права у системі суспільних відносин є віддзеркалювання наявності того факту, що правова реальність існує при забезпеченні розвитку суспільства. Треба зазначити, що правова реальність – це багатогранне поняття, яке охоплює сукупність правових явищ та форм буття права. Вона включає в себе правові норми, інститути, відносини та правову свідомість [6]. Згідно з дослідженнями, правова реальність може бути розглянута у широкому сенсі як сукупність усіх правових феноменів правової системи держави. Крім того, правова реальність має різні рівні, включаючи ідеї права та знакові форми, такі як правові акти, правові доктрини та документи. Самі ідеї права викреслюється у позитивному праві, яке встановлюється державою та міститься у законодавстві [7]. Воно є реальним та практичним, але воно формується під впливом природного права, тому що система ідей, що визначає справедливість і мораль, існує незалежно від конкретних законів в рамках саме цього природного права. Воно вважається основою для позитивного права, хоча може відрізнятися від нього. Природне право впливає на позитивне, але не завжди безпосередньо ним реалізується [8].

Забезпечення реальності права у суспільстві полягає у наданні людям можливості діяти, щоб забезпечити своє існування. Право визначає міру свободи, яка повинна бути визначеною та забезпеченою. Це виражається у змісті теоретичній категорії юриспруденції «правового життя», яке співвідноситься з правовою реальністю. Тобто важливо, щоб право було не лише формальним, а й практично реалізованим – коли люди можуть користуватися

своїми правами. При користуванні правами суб'єктами суспільних відносин формують практичне «правове життя». Саме категорія «правове життя» включає в себе юридичну дійсність, дозволяючи комплексно аналізувати правову сферу. Вона охоплює як офіційне право, так і тіньове право, а також різні правові аномалії. Вивчення цієї категорії допомагає глибше зрозуміти процеси, що відбуваються в праві, відображаючи всю юридичну реальність, надає можливість здійснювати комплексний аналіз юридичної дійсності, включаючи в себе не лише позитивне право, а й всі інші правові явища [9].

Таке правове явище, як «юридична дійсність» є комплексним поняттям у теорії права, яке поєднує соціологічні та етичні аспекти, залежно від типу правової системи. У нашому випадку – «правова система постсоціалістичного типу» де «юридична дійсність» тісно пов'язана з правовою реальністю як результату механізму правової реалізації. Забезпечення правової реальності, на наш погляд залежить від забезпечення права системою правових гарантій та практичною наявністю юридичної відповідальності суб'єкта правових відносин при невиконанні свої обов'язків. Якщо в системі реалізації права відсутній хоч один елемент – права-гарантії, обов'язки-юридична відповідальність то можна говорити про відсутність ефективності механізму правової реалізації. Як ми зазначали раніше, що є характерною ознакою постсоціалістичного типу правової системи є прагнення створити єдину систему права на основі конституційного права, де ефективність реалізації конституційних норм не може бути без практичного забезпечення можливості притягнення суб'єктів конституційно-правових відносин до конституційної відповідальності.

Нескінчене реформування змісту самого Основного Закону визначає складність забезпечення виконання конституційних норм та неможливість забезпечення реальності конституційного права. Першопричиною, на наш погляд існування такого стану механізму ре-

лізації права є відсутність правового забезпечення конституційно-правової відповідальності, чіткого визначення на юридичному рівні поняття «конституційно-правової відповідальності», ефективної системи правових норм процесу притягнення до конституційно-правової відповідальності.

На сьогодні в юриспруденції існує багато різноманітних теоретично-правових визначень категорії «конституційно-правової відповідальності» [10; 11]. Наприклад, конституційно-правова відповідальність у науковій літературі визначається як вид юридичної відповідальності, що виникає в сфері конституційно-правових відносин, або юридична відповідальність за порушення норм конституційного законодавства і має політичний характер. Також у наукових дослідженнях юриспруденції зазначається, що вона передбачає обов'язок суб'єкта відповідати за порушення конституційних норм, і може виражатись у різних формах, таких як притягнення до юридичної відповідальності, обмеження прав або застосування санкцій [12]. Цей вид відповідальності визнається у сучасній науці самостійним видом юридичної відповідальності. Теоретико-правові проблеми чіткого визначення категорії «конституційно-правової відповідальності» охоплюють питання її сутності, ознак, значення та місця в системі конституційного права України. Сучасні дослідження науковців стосуються в основному аналізу понять, особливостей та видів санкцій, а також специфіки відповідальності суб'єктів конституційно-правових відносин, визначення основних проблем меж і підстав застосування конституційно-правової відповідальності й розробка механізмів її реалізації для забезпечення верховенства права на теоретичному рівні. При аналізі проблем правового регулювання забезпечення дії конституційно-правової відповідальності зазначаються питання з приводу юридичного закріплення самого поняття «конституційно-правова відповідальність» [13]. Сам механізм забезпечення конституційного від-

повідальності відбувається через ефективне функціонування механізму реалізації юридичної відповідальності державних органів та посадових осіб. Ці проблеми впливають за відсутності дієвого механізму здійснення державної влади та місцевого самоврядування. Це визначило необхідність реформування публічної влади через проведення конституційної реформи для зміни компетенцій основних інституцій державної влади.

Відсутність юридичного визначення у сучасній вітчизняній теорії конституційно-правової відповідальності в цілому, чіткої системи підстав конституційно-правової відповідальності, дієвого механізму публічної влади для реалізації притягнення до конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційно-правових відносин призводить до того, що існує на практиці реальності забезпечення конституційного права велика кількість порушень Конституції та конституційного законодавства України суб'єктами публічної влади без наявності юридичних санкцій.

Удосконалення забезпечення реальності існування інституту конституційно-правової відповідальності основних суб'єктів публічної влади можливо через регламентацію процедурно-процесуальних її підстав і санкцій. На сучасному етапі конституційної реформи потрібно проводити відповідну модернізацію конституційно-правової відповідальності основних суб'єктів конституційно-правових відносин: Верховна Рада, Президент, Кабінет Міністрів, народний депутат, депутати органів місцевого самоврядування. При відсутності або недостатньому чітко визначеному у законодавстві України підстав притягнення до конституційно-правової відповідальності органів державної влади та їх посадових осіб визначає неможливості забезпечення норм Конституції і всього конституційного законодавства. Це порушує існування механізму реалізації прав і свобод людини і громадянина. Саме інститут конституційно-правової відповідальності вищих органів державної влади та посадових осіб є тим гарантом забез-

печення конституційного ладу та системи прав і свобод людини і громадянина. Саме практична наявність відповідних регламентованих процедур конституційно-правової відповідальності може обмежити проблеми забезпечення реальності норм конституційного права. Для існування правового регулювання конституційно-правової відповідальності, на наш погляд, необхідно створити практичну систему стримувань і противаг трьох гілок влади через чітке визначення їх системи компетенцій, функцій, повноважень. Потрібно також створити механізм контролю виконання рішень Конституційного суду, який є єдиним органом конституційної юстиції з приводу забезпечення відповідності дій всіх суб'єктів публічної влади Основного Закону. Це дозволить мінімізувати порушення Конституції, підвищити механізм конституційних гарантій прав і свобод людини та громадянина, що забезпечить реальність права та ліквідує декларативність Конституції України. Надає можливість побудування демократичної та правової держави на реальному рівні суспільних відносин, ліквідує наявність формально-декоративного існування конституційно-правової відповідальності, який є на сьогодні малоефективним інструментом охорони Конституції. Так, наприклад, існує проблема реалізації конституційно-правової відповідальності Президента України, яка полягає в тому, що на практиці Президент, фактично не несе відповідальності за свої дії або бездіяльність під час перебування на посаді. Це суперечить основній функції конституційно-правової відповідальності – забезпеченню реалізації повновладдя українського народу. Відповідальність Президента є важливим елементом системи стримувань та противаг, але її ефективність значно знижується відсутністю дієвих механізмів притягнення до відповідальності при порушенні ним саме конституційних норм. За сучасним законодавством Президент несе відповідальність за порушення норм кримінального права, хоча він є гарантом Конституції.

При розгляді проблеми реалізації конституційної відповідальності базовим є питання її підстав, тобто під нашим розумінням сукупність обставин, наявність яких робить конституційно-правову відповідальність можливою у практичному правовому регулюванні забезпечення такого виду юридичної відповідальності. Саме підстави, наприклад, муніципально-правової відповідальності де вони є певними юридичними фактами конституційно-правових норм, на основі яких деліктоздатні суб'єкти несуть відповідальність. Це є також процесуальною підставою відповідальності, тому що вона відбувається у процесуальній формі притягнення їх до вказаного виду юридичної відповідальності. На основі цього прикладу, на наш погляд недостатньо закріпити на законодавчому рівні тільки склад конституційно-правових деліктів, необхідно також чітко закріпити саму нормативно-правову процедуру притягнення до конституційно-правової відповідальності суб'єктів всіх конституційно-правових відносин. Загальними підставами притягнення до конституційно-правової відповідальності повинні бути такі юридичні факти як: а) нормативні порушення конституційного права; б) наявність правозастосовного акту, який накладає санкцію в) процесуальні.

На показники ефективності конституційно-правової відповідальності впливають не лише відсутність правового закріплення притягнення до конституційно-правової відповідальності але й соціально-економічна, політична ситуація в країні, стан рівня правової культури суспільства, особливості правового менталітету.

Висновки. Таким чином, конституційно-правова відповідальність органів і посадових осіб державної влади є окремим видом юридичної відповідальності, вона має політико-правовий характер. При відсутності реального механізму забезпечення конституційної відповідальності неможливо говорити про наявність ефективної системи забезпе-

чення реалізації прав і свобод людини і громадянина, організації роботи всіх інституцій публічної влади. Тому категорію «конституційно-правова відповідальність» можна розглядати як важливий елемент гарантій реалізації конституційних норм. Сама Конституція у національній системі права України є основою формування змісту норм всіх галузей права. Тому без забезпечення реалізації конституційної відповідальності ми не можемо говорити і про наявність ефективності регулювання суспільних відносин різними галузями права. Конституційно-правова відповідальність гарантує якість виконання своїх обов'язків органами державної влади, державними службовцями, органами місцевого самоврядування практичної реалізації прав і свобод людини і громадянина які зазначені у Конституції України.

Конституційно-правова відповідальність є основою реальності права у державі, оскільки гарантує верховенство права. Вона є базисом до реалізації демократичних інституцій у суспільстві та публічній владі. Саме неухильне виконання конституційно-правових норм усіма суб'єктами конституційно-правових відносин є важливим для функціонування правової держави. Таким чином, конституційно-правова відповідальність виступає тим самим механізмом, який забезпечує реальне функціонування права та його вплив на суспільні відносини.

Для забезпечення реалізації притягнення суб'єктів конституційно-правових відносин до конституційно-правової відповідальності, на нашу думку, потрібно побудувати дійовий механізм стримування та протидії трьох гілок державної влади. Сучасне нормативно-правове забезпечення регулювання інституту конституційно-правової відповідальності має особливе значення для стабілізації і розвитку правової демократичної держави, оскільки неправомірні, безвідповідальні дії вищих посадових осіб і органів державної влади завдають значної шкоди державному суверенітету України.

Анотація

Стаття присвячена проблемі забезпечення конституційних прав і свобод людини громадянина. Механізм реалізації конституційно-правової відповідальності є однією з гарантій існування для розвитку правової, демократичної та соціальної держави. Цей механізм дає можливість публічній владі ефективно виконувати свої обов'язки з реалізації основного конституційного принципу – реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Мета статті – проаналізувати існування проблеми ефективності механізму реалізації норм Конституції України. Механізм реалізації права як комплекс засобів, який забезпечує втілення конституційних норм у життя є необхідним елементом забезпечення реальності права у суспільстві. Він включає різноманітні елементи – правові акти, діяльність органів державної влади, судові рішення, правотворчість а також дії громадян.

У дослідженні проаналізовані такі категорії як реальність права, конституційно-правова відповідальність, правове життя, особливості правової системи сучасної України як постсоціалістичного типу.

Визначені основні проблеми забезпечення конституційної відповідальності: відсутність юридичного поняття категорії «конституційно-правова відповідальність» у законодавстві; відсутність законодавчого закріплення процедури конституційної відповідальності основних суб'єктів публічної влади; не визначеність форм конституційно-правової відповідальності.

Основні висновки у дослідженні: конституційно-правова відповідальність органів і посадових осіб державної влади є окремим видом юридичної відповідальності; при відсутності реального механізму забезпечення конституційної відповідальності неможливо говорити про наявність ефективної системи забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина; «конституційно-правова відповідальність» можна розглядати як важливий елемент гарантій реалізації конституційних норм.

Без забезпечення реалізації конституційної відповідальності не існує ефективності регулювання суспільних відносин різними галузями права. Конституційно-правова відповідальність гарантує якість виконання своїх обов'язків органами державної влади, державними службовцями, органами місцевого самоврядування практичної реалізації прав і свобод людини і громадянина які зазначені у Конституції України.

Конституційно-правова відповідальність є основою реальності права у державі, оскільки гарантує верховенство права. Вона є базисом до реалізації демократичних інституцій у суспільстві та публічній владі

Для забезпечення реалізації притягнення суб'єктів конституційно-правових відносин до конституційно-правової відповідальності потрібно побудувати дійовий механізм стримування та протидії трьох гілок державної влади.

Ключові слова: реальність права, постсоціалістична правова система, права людини і громадянина, конституційно-правова відповідальність, механізм реалізації права.

Mudryievsk L.M., Chukaieva V.O. Constitutional and legal responsibility as a guarantee of ensuring human and civil rights and freedoms

Summary

The article is devoted to the problem of ensuring constitutional rights and freedoms of a human citizen. The mechanism of constitutional and legal liability is one of the guarantees of existence for the development of a legal, democratic and social state. The mechanism of constitutional and legal liability enables public authorities to effectively fulfill their duties to implement the basic constitutional principle - the exercise of human and civil rights and freedoms.

The purpose of the article is to analyse the existence of the problem of the effectiveness of the mechanism of implementation of the provisions of the Constitution of Ukraine. The mechanism of implementation of law as a set of means ensuring the implementation of constitutional provisions is a necessary element of ensuring the reality of law in society. It includes various elements - legal acts, activities of public authorities, court decisions, lawmaking and actions of citizens.

The study analyses such categories as the reality of law, constitutional and legal responsibility, legal life, and peculiarities of the legal system of modern Ukraine as a post-socialist type.

The author identifies the main problems of ensuring constitutional responsibility: the lack of a legal concept of the category 'constitutional and legal responsibility' in legislation; the lack of legislative consolidation of the procedure for constitutional responsibility of the main subjects of public power; and the uncertainty of the forms of constitutional and legal responsibility.

The main conclusions of the study are as follows: constitutional and legal liability of public authorities and officials is a separate type of legal liability; In the absence of a real mechanism for ensuring constitutional liability, it is impossible to speak of an effective system for ensuring the exercise of human and civil rights and freedoms; 'constitutional and legal liability' can be viewed as an important element of guarantees for the implementation of constitutional provisions.

Without ensuring the implementation of constitutional responsibility, there is no effective regulation of social relations by various branches of law. Constitutional and legal liability guarantees the quality of performance of their duties by public authorities, civil servants, and local self-government bodies in the practical implementation of human and civil rights and freedoms as set out in the Constitution of Ukraine.

Constitutional and legal responsibility is the basis of the reality of law in the state, as it guarantees the rule of law. It is the basis for the implementation of democratic institutions in society and public authorities.

Key words: reality of law, post-socialist legal system, human and civil rights, constitutional and legal responsibility, mechanism of implementation of law.

Список використаних джерел:

1. Селіванов А.О. С29 Реалії конституційного права України. К.: Логос, 2015. 84 с.
2. Шатіло В. Поняття та ознаки конституційного механізму державної влади. *Публічне право*. 2019. № 1 (33). С. 9–17.
3. Карпичков В.О. Правова реальність та правове життя: співвідношення та взаємодія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Випуск 24. Т. 1. С. 40–44.
4. Чукаєва В.О. Особливості формування правової системи України в умовах глобальної конституційної реформи на сучасному етапі. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні» 4 лютого 2025 року м. Київ, Україна. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/book/354> (дата звернення: 27.04.2025 р.)
5. Дячишин Я.В. *Правова система суспільства перехідного періоду: ознаки, тенденції, завдання*. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. 2012. Випуск 20. Частина 2. Т. 1. С. 30–32.
6. Радзілевич Д.А. Правове життя як контекст регіонального правового порядку в сучасній Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 60–64.
7. Куціпак О.В. Становлення категорії «правове життя» через призму категорії «правова система». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 62–65.

8. Дзівінзінський В.Є. Природне та позитивне право: компаративний аналіз. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2012. № 9/2. *Філософія*. Вип. 22/2. С. 72–75.
9. Баран А. Поняття та зміст природних меж позитивного права. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2021. № 3 (31). С. 31–39.
10. Стрижак Д.І. Конституційно-правова відповідальність: проблемні аспекти практичного застосування. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (ВНПЗ ДГУ, 30.09.2021). С. 42–44.
11. Андрушко І. П. Конституційно-правова відповідальність: поняття та склад. *Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика* : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. Інтернет-конф. : тези наук. доп. (8 жовт. 2014 р.) : www.LegalActivity.com.ua / Міжнар. юрид. наук.-практ. Інтернет-конф. *Актуальна юриспруденція*. Київ, 2014. С. 43–45.
12. Батанова Н.М. Проблеми конституційно-правової відповідальності верховної ради України в контексті зарубіжного досвіду. *Правова держава* : щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2023. Випуск 34. С. 326–336.
13. Ботанова Н.М. Феномен конституційно-правової відповідальності: аксіологічний потенціал та проблеми ефективності реалізації. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 83–88.
14. Гансецька Е.В. Практичні проблеми реалізації процедури імпічменту в Україні. *Юридичний науковий журнал*. 2023. № 2. С. 72–74.
15. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент) : Закон України від 10 вересня 2019 р. № 39-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20#Text> (дата звернення: 29.04.2025 року)